

УДК 342.7.(477)

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ

Ольга ТИМОШЕК,

здобувач кафедри конституційного та міжнародного права
Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

The article is an important task is to determine the implementation of the principles of protection of constitutional rights and freedoms of foreigners in Ukraine. Different ways of classifying them. Among these principles were singled out from the many regulatory provisions only ones that are precisely the principles of realization of the right of protection of constitutional rights and freedoms of foreigners. A science-based proposals to address the existing problems of the designated subjects research.

Key words: principles of legal protection, principles of the protection, protection of constitutional rights and freedoms of foreigners.

АНОТАЦІЯ

У статті важливим завданням є визначення принципів реалізації захисту конституційних прав та свобод іноземних громадян в Україні. Розглянуто різні способи їх класифікації. Серед перерахованих принципів виокремлено з багатьох нормативно-правових положень тільки ті, які є саме принципами реалізації правового захисту конституційних прав та свобод іноземців. Розроблено науково обґрунтовані пропозиції з вирішення існуючих проблем з означеної тематики дослідження.

Ключові слова: принципи правового захисту, принципи реалізації захисту, захист конституційних прав та свобод іноземців.

Постановка проблеми. Без можливості захисту конституційних прав та свобод іноземних громадян охорона прав та свобод буде неповною. Захист – це надієвіша охорона, другий її ступінь.

Право на захист ще не є захистом. Захист означає реалізацію права в конкретних життєвих ситуаціях, конкретних відносинах. Своє право на захист людина може реалізувати в різних формах. Права та свободи іноземців в Україні виступили та продовжують виступати свого роду заручниками складних процесів державотворення, об'єктом системних політичних спекуляцій із боку практично усіх політичних сил, що значною мірою нівелювало в суспільній свідомості й саму цінність прав людини.

Різні напрямки діяльності держави повинні відповідати притаманним їй обов'язкам, які мають культурне підґрунтя (що має прояв у сподіваннях громадян) і об'єктивні передумови економічного характеру. У зв'язку із цим слід відзначити неприпустимість звуження прав та свобод, які закріплено в нормативних актах, оскільки можуть спостерігатися значні деструктивні наслідки щодо розвитку індивідуальної ініціативи громадян, а також можливостей щодо отримання державами додаткового стимулу для розвитку через зацікавленість населення в самореалізації.

Отже, розвиток самої держави повинен здійснюватися з урахуванням потреб її громадян та громадян, які перебувають на її території. У свою чергу забезпечення та захист їхніх прав і свобод потребує

відповідної діяльності й самої держави, і її органів та посадових осіб.

Реалізація принципів захисту конституційних прав та свобод іноземців потребує багаторівневої й багатоаспектної діяльності, яка в підсумку й повинна мати на меті не тільки досягнення належного стану «забезпеченості та захищеності» прав і свобод. Проте відповідність цієї діяльності міжнародним нормам та стандартам має виражатися в приписах національного законодавства. Остання обставина може подекуди розглядатися неоднозначно, оскільки в цьому разі можливе виникнення суперечності між умовним «зовнішнім утручанням у справи держави», а також панівними уявленнями щодо суверенітету (а подекуди й можливостями держави).

Мета та завдання статті. Найголовнішою передумовою ефективного захисту є принципи правового захисту, тому що він є початком, основою, вихідним пунктом всієї системи правового захисту. Правовий захист буде надійним настільки, наскільки всебічно, повно та чітко будуть закріплюватися та втілюватися в життя його принципи. Тому метою статті є визначення, виокремлення принципів реалізації захисту конституційних прав та свобод іноземців в Україні.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, принципи реалізації захисту конституційних прав та свобод іноземців – неоднозначне явище, досліджувати яке можна й треба з різних точок зору. Проте бажано все ж таки внести в наявні поняття й принципи правової системи

якусь визначеність тою мірою, яка взагалі можлива в юридичній теорії [1, с. 8].

Як відомо, термін «принципи» походить від латинського слова «*principium*», котре позначає початок, основу. Тому не випадково в найширшому розумінні принципи захисту є початком, вихідним пунктом становлення й буття [2, с. 9]. Поняття принципу захисту прав та свобод насамперед пов'язано з його оцінкою як загального положення. В юридичній літературі загально визнано, що принципи – це основні, вихідні положення, які визначають загальну спрямованість права й найбільш суттєві риси його змісту [2, с. 43].

Принципи реалізації захисту прав та свобод іноземців, на нашу думку, слід поділити на конституційні, законодавчі, юридичні, правові.

Юридична процедура реалізації захисту конституційних прав та свобод іноземців – це встановлена в законі й спрямована на здобуття людиною певних особистісних і соціальних цінностей послідовність та узгодженість дій уповноваженого й зобов'язального суб'єктів, а також обсяг, зміст, форми, способи, методи та строки їх вчинення.

Юридична процедура повинна являти собою оптимальний засіб реалізації захисту прав та свобод іноземців, здатний забезпечити максимально ефективний захист її потреб.

Захист прав та свобод іноземців реалізується на основі рівноправності. Це головний принцип, що характеризує правовий статус особистості. Зміст аналізованого принципу багатогранний. У Конституції України виділені три основні аспекти цього принципу: рівність усіх перед законом і судом; рівність прав і свобод людини та громадянина; рівноправність чоловіка та жінок.

Беручи до уваги усталене в науці розмежування функцій держави (відзначаються порівняно «вищим» рівнем «узагальнення») та функцій її органів, можна відзначити, що аналогічного розмежування потребують й теоретичні конструкції щодо форм їх реалізації. Водночас слід указати на те, що й ті, й інші форми в підсумку спрямовані на досягнення єдиної «стратегічної мети» у вигляді стану «реалізації забезпеченості та захищеності прав і свобод людини й громадянина» (тобто всього населення, у тому числі й іноземних громадян).

Аналізуючи принципи права як загальні положення, треба мати на увазі діалектичний зв'язок між загальним і окремим. Якщо йдеться про правові принципи, то окремими є відповідні галузі права, правові інститути, правові норми. Це дає підстави зробити висновок, що правильно й методологічно обґрунтованою є позиція авторів, які вважають, що ті основи, які ще не закріплені в правових нормах, не можуть бути віднесені до правових принципів. Вони є лише ідеями правосвідомості, науковими висновками, а не принципами права [3, с. 103]. Усі правові принципи (загальні, галузеві), як справед-

ливо підкреслювали Р. Лівшиц і В. Нікітинський, не існують поза конкретними правовими нормами, у правовому принципі закладене те загальне, що реально виявляється в численних особливостях окремих норм [4, с. 31].

Принципи є соціальними нормами, тобто правилами, що забороняють чи спонукають до певних дій. Якщо принципу не можна ні дотримуватися, ні порушити його, то він є фіктивним і не має значення, а отже, його треба скасувати.

Для формування цілісної картини щодо принципів права слід розглянути спосіб їх класифікації. У юридичній літературі немає єдності щодо класифікації принципів права.

Л. Явич визначає такі:

1. основні принципи (які диференціює на загальносоціальні та спеціальноюридичні);
2. міжгалузеві й галузеві;
3. інститутів права;
4. правотворчості й правосуддя;
5. законності й правосвідомості;
6. правового регулювання, тобто насамперед міжгалузеві та галузеві принципи права, а також принципи інститутів права [1, с. 146].

А. Васильєв, В. Лазарєв виділяють три види принципів права: загальноправові, міжгалузеві, інституційні [5, с. 16].

П. Рабінович пропонує таку класифікацію:

1. загальнолюдські (цивілізаційні);
2. типологічні принципи об'єктивного юридичного права;
3. конкретно-історичні;
4. галузеві;
5. міжгалузеві [6, с. 82–84].

А. Колодій у монографії «Принципи права» надає, на наш погляд, більш загальну класифікацію принципів права:

1. правосвідомості;
2. правоутворення;
3. правотворчості: а) законотворчості; б) нормотворчості;
4. системи права: а) загальноправові (основні); б) міжгалузеві; в) галузеві; г) інститутів права;
5. структури права: а) загальносоціального й юридичного права; б) публічного й приватного; в) регулятивного й охоронного; г) матеріального й процесуального; д) об'єктивного й суб'єктивного;
6. правореалізації (правозастосування);
7. правоохорони: а) правосуддя; б) юридичної відповідальності [7, с. 171].

А. Колодій слушно зауважує, що принципи права є критерієм оцінки права та методологічною основою вдосконалення, тому що саме на засадах принципів оцінюють рівень та ефективність реалізації права, його пізнають і поліпшують.

Ми вважаємо, що всі зазначені класифікації мають право на існування, незважаючи на деяку їх категоричність. Усе залежить від мети та методів дослідження. Ні в якому разі не можна давати перевагу якомусь одному виду принципів, ігноруючи інші.

Ігнорування одного з принципів усієї системи прямо та безпосередньо відобразиться на здійсненні інших принципів. Суворе дотримання кожного з них є умовою виконання всіх інших принципів і навпаки. Принципи, які існують у відповідній системі, діють не тільки залежно від свого змісту, але й від дієздатності системи принципів права в цілому. Тільки тому їхня існування об'єктивно необхідне й доцільне [8, с. 24].

На думку А. Колодія, теорія (аналогічно й класифікація) принципів права, а отже, і принципів правового захисту перебуває нині на стадії становлення й пошуку, формується як складний синтез опосередкування й осмислення багатьох проблем, пов'язаних із політичними, економічними, духовними та іншими процесами й відображає рух суспільства й держави до громадянського суспільства й правової держави. З погляду на це особливої уваги потребує проблема побудови системи принципів права й принципів правового захисту, що зумовлено специфікою суспільних відносин [7, с. 297].

Названі принципи є принципами права та принципами реалізації правового захисту.

Проблема принципів реалізації правового захисту потребує всебічного дослідження на новій конституційній основі з урахуванням існуючих проблем теорії та практики. За основу для використання принципів правового захисту в дослідженні слід використати принципи правового статусу особи, які визначили провідні юристи [9, с. 155]. Так, принципами правового статусу особи є такі принципи, узаконені Конституцією України:

1. принцип вільності й рівності людей у своїй гідності та правах, що означає, що всі люди є вільними й рівні щодо своїх прав та гідності (ст. 21);

2. принцип невідчужуваності й непорушності прав і свобод означає, що закріплені Конституцією України права й свободи людини є незворотними (ст. 21);

3. принцип невичерпаності прав і свобод людини й громадянина означає, що кількість цих прав не вичерпується вказаними в Конституції України (ст. 22);

4. принцип гарантованості й довічності прав та свобод означає, що конституційні права та свободи не можуть бути скасовані (ст. 22);

5. принцип права на вільний розвиток особистості означає, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права й свободи інших осіб, та має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23);

6. принцип рівності конституційних прав і свобод громадян та їх рівності перед законом означає, що

не може бути привілеїв чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24);

7. принцип права громадянства та його зміни означає, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства й права змінити громадянство (ст. 25);

8. принцип національного режиму для іноземців та осіб без громадянства означає, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами й свободами, а також мають ті самі обов'язки, що й громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією України, законами чи міжнародними договорами України (ст. 26).

Перераховані принципи дозволили виокремити з багатьох нормативно-керівних положень тільки ті, які є саме принципами реалізації правового захисту прав та свобод іноземців:

1. принцип невідчужуваності й непорушності прав і свобод (ст. 21);

2. принцип гарантованості й довічності прав та свобод (ст. 22);

3. принцип рівності конституційних прав і свобод громадян та їхньої рівності перед законом (ст. 24);

4. принцип права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб (ст. 55);

5. принцип відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальних чи моральних збитків (ст. 56);

6. принцип недопустимості зворотної дії закону (ст. 58);

7. принцип права на правову допомогу (ст. 59);

8. принцип необов'язковості виконання явно злочинного розпорядження чи наказу (ст. 60);

9. принцип недопустимості подвійного притягнення до юридичної відповідальності одного виду (кримінальної, адміністративної тощо) за одне й те саме правопорушення (ст. 61);

10. принцип (презумпція) невинуватості особи (ст. 62);

11. принцип звільнення від юридичної відповідальності за відмову давати показання або пояснення (ст. 63);

12. принцип недопустимості обмеження конституційних прав і свобод (ст. 64).

Для більш глибокого розуміння принципів реалізації правового захисту необхідно виокремити їхні ознаки.

Як відомо, принципи правового захисту складаються з норм права, але вказати нормативне джерело немає можливості. На жаль, в Україні ще не прийнятий спеціальний закон, який проголошував би ці принципи. Принципи реалізації правового захисту знаходять своє

відображення в основному законі держави – Конституції України.

Нормативність принципів – це найбільш високий ступінь узагальнення, порівняно з нормативністю конкретних правових норм. Вони не містять гіпотези, диспозиції, санкції. Але все ж таки в окремих випадках, спираючись на них, можна врегулювати конкретні відносини між громадянами, з одного боку, державою та суспільством – з іншого [11].

Предметна визначення означає, що об'єктивним критерієм для визначення принципу правового захисту є специфіка предмета правового регулювання, тобто особливості суспільних відносин, які регулюються нормами права. Іншими словами, принцип має відображати сутність сукупності будь-яких норм під кутом зору того, що вони регулюють. Принципи реалізації правового захисту, маючи один загальний предмет – правозахисні відносини, крім того, мають у ньому тільки їм властиві сфери діяльності.

Цільова спрямованість – це принципотворча ознака, що дає можливість виокремити принципи реалізації правового захисту за напрямком та бажаним результатом в галузі правового регулювання правозахисних відносин.

Стабільність означає, що принцип правового захисту діє впродовж певного, відносно тривалого, часу.

Універсальність – ознака визначальна для виокремлення принципу з норм права, важлива якість, яка відокремлює її від правової норми. Універсальність принципу базується на його всеосяжності, загальнообов'язковості, вищій імперативності й прямій дії.

Взаємозв'язок та взаємодія принципів правового захисту. Характерною особливістю принципів правового захисту треба вважати те, що вони не розрізнені, а знаходяться в цілісній системі й субординації, яка відображає не тільки властивості юридичної надбудови, але й місце кожного з принципів у правозахисному інституті [1, с. 147–148]. Зв'язок принципів визначається єдиною метою. Для досягнення цієї мети вони повинні взаємодіяти.

Принципом може бути тільки те положення, яке не суперечить іншим принципам права, правового захисту, досвіду і юридичній практиці. Принципи є соціальними нормами, тобто правилами, що забороняють чи потребують певних способів дій.

За сферою дії можна виділити загальні права в правовому захисті іноземців та принципи власне реалізації правового захисту конституційних прав та свобод іноземців.

Загальні принципи права – це основні начала, які визначають найбільш істотні властивості права в цілому, його зміст і особливості як регулятора всієї сукупності суспільних відносин [12, с. 216].

До таких принципів належать:

1. принцип непорушності прав і свобод людини (ст. 21);

2. принцип гарантованості й довічності прав та свобод (ст. 22);

3. принцип особистої недоторканності (ст. 29) та інші.

До принципів власного правового захисту можна віднести такі:

1. принцип права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, посадових чи їхніх службових осіб (ст. 55);

2. принцип відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальних збитків чи моральної шкоди (ст. 56);

3. принцип права на правову допомогу (ст. 59).

За характером дії можна виділити принципи, які забороняють порушувати існуюче право людини, – це принципи заборони, а також принципи, які надають право на здійснення певних дій для свого захисту, – ті, що уповноважують.

Слід відзначити поділ принципів реалізації правового захисту прав і свобод на принципи правосуддя та юридичної відповідальності.

Під правосуддям розуміють один із видів державної діяльності, яка здійснюється виключно судовою системою та полягає в тому, що суд розглядає на своїх засіданнях справи, пов'язані з правопорушеннями й суперечками про право, виносить вирoki й рішення, які передбачають у відповідних випадках заходи державного примусу [1, с. 183].

Юридична відповідальність як вид принципів правового захисту являє собою систему (сукупність) норм, які передбачають кримінальну, адміністративну, цивільно-правову або дисциплінарну відповідальність за порушення прав і свобод [9, с. 156].

Висновки. Узагальнюючи сказане вище, слід зазначити: принципами реалізації правового захисту конституційних прав та свобод іноземців є особливе виявлення загальних принципів права, до числа яких загальна теорія права відносить законність, рівність усіх перед законом і судом, справедливість, гуманізм, презумпцію невинуватості й необоротність дії закону, який встановлює чи обтяжує відповідальність. Принципи правового захисту є критерієм законності й правомірності дій громадян і посадових осіб, адміністративного апарату й органів юстиції. Вітчизняна юридична наука не дає визначення принципів реалізації правового захисту. Тому буде доцільним сформулювати поняття «принципи реалізації правового захисту».

Принципи реалізації правового захисту – це головні нормативно-регулятивні напрямки правового впливу, спрямовані на досягнення мети правового захисту прав та свобод і на висвітлення явищ, які шкодять здійсненню правового захисту.

Істотний ріст значення принципів правового захисту відображає також збільшення ролі свідомого управління

соціальними процесами, програмування суспільних змін відповідно до об'єктивних вимог, з максимальним урахуванням інтересів усього народу й кожної людини. Значення принципів правового захисту посилюється завдяки подальшому розвитку демократії, елементом якої є законність, котра потребує суворого гарантування конституційних прав і свобод кожного громадянина, точного виконання законів держави, найбільш повної реалізації юридичних норм, всебічного використання суб'єктивних прав і точного виконання юридичних обов'язків [1, с. 146].

Система принципів правового захисту людини має співвідноситися із системою принципів права, в основі якої лежить родова класифікація. Підставами класифікації принципів права є такі: зміст суспільних відносин (предмет); метод правового регулювання; мета та завдання, які стоять перед відповідними галузями та інститутами права.

У разі порушення прав або виникнення перешкод на шляху їх здійснення кожний іноземний громадянин в Україні має право на захист із боку держави. Із цією метою остання має створити систему відповідних юридичних засобів. Йдеться про засоби, за допомогою яких припиняються порушення прав та свобод іноземців, усуваються перешкоди в реалізації їхніх прав, і відновлюються порушені права.

Серед юридичних засобів захисту прав іноземців чільне місце належить адвокатурі. Головна соціальна місія, фундаментальне призначення адвокатури – це захист прав людини. Це положення має бути основним у вирішенні проблем досконалого функціонування цього надзвичайного важливого правозабезпечувального інституту.

Список використаної літератури

1. Явич Л. Право развитого социалистического общества: сущность и принципы / Л. Явич. – М. : Юрид. лит, 1978. – 224 с.

2. Кондратьев Р. Принципы права та їх роль у регулюванні суспільних відносин / Р. Кондратьев, О. Гернего // Право України. – 2000. – № 2. – С. 43–45.

3. Алексеев С. Проблемы теории права : [курс лекций] : в 2-х т. / С. Алексеев. – Свердловск : Юрид. ин-т., 1972. – Т. 1. – 396 с.

4. Ливищ Р. Принципы советского трудового права / Р. Ливищ, В. Никитинский // Советское государство и право. – 1974. – № 8. – С. 31–39.

5. Васильев А. О правовых идеях-принципах / А. Васильев // Советское государство и право. – 1975. – № 3. – С. 11–18.

6. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави : [посібник для студентів спеціальності «Правознавство»] / П. Рабінович. – вид. 2-е, зі змін. і доп. – К., 1994. – 326 с.

7. Колодій А. Принципы права України : [монографія] / А. Колодій ; Національна академія внутрішніх справ України. – К. : Юрінком Інтер., 1998. – 308 с.

8. Лукашева Е. Принципы социалистического права / Е. Лукашева // Советское государство и право. – 1970. – № 6. – С. 21–29.

9. Конституція незалежної України : [навчальний посібник] / за ред. В. Погорілка, Ю. Шемчушенка, В. Євдокимова. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2000. – 578 с.

10. Конституція України : зі змінами, внесеними згідно із Законом № 5-рп/2014 від 15.05.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

11. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации по делу о проверке конституционности частей первой и второй статьи 54 Жилищного кодекса РСФСР в связи с жалобой гражданки Л.Н. Силатовой от 25 апреля 1995 г. // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1996. – № 18. – Ст. 1708.

12. Хропанюк В. Теория государства и права : [учебное пособие для высших учебных заведений] / В. Хропанюк ; под ред. проф. В. Стрекозова. – М. : «Дабахов; Ткачев; Димов», 1995. – 226 с.

13. Про ратифікацію Конвенції про захист прав та основних свобод людини : Закон України від 1950 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – С. 263.